

ניצחון ההפתעה ותבוסת הייאוש

אנחנו חיים את חיינו במבט קדימה, אך מבינים אותם רק במבט לאחור.

כשאנו חיים מיום ליום, חיינו יכולים להיראות כרצף חסר משמעות של מאורעות אקראיים, סדרה של מקרים והתרחשויות שאין לה צורה או היגיון פנימי. פקק תנועה גורם לנו לאחר לפגישה חשובה. הערה סתמית שאנו משמיעים מעליבה מישהו באופן שלא התכוונו אליו כלל. אנו קרובים כחוט השערה להשגת עבודה נחשקת אך מחמיצים אותה. החיים כפי שאנו חווים אותם בזמן אמת דומים להגדרה של הסופר ג'וזף הלר להיסטוריה: "שקית אשפה של התרחשויות אקראיות שנקרעה ונתפזרה ברוח".¹

אך לפעמים אנחנו מביטים לאחור והדברים מקבלים לפתע משמעות. אנו מבינים שהחמצתה של הזדמנות אחת גלגלה ליריני הזדמנות מוצלחת ממנה. שהבושה אשר חשנו על העלבון הלא מכוון שהשמענו הפכה אותנו לזהירים יותר במוצא פיננו. הכישלונות שלנו מתגלים לנו במבט מהעמיד הרחוק כשיעורים חשובים ביותר שלמדנו. המבט שלנו לאחור יהיה תמיד חד מהמבט שלנו קדימה. אנחנו חיים את חיינו לקראת העתיד, אך מבינים אותם רק משנעשו לעבר.

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

סיפורו של יוסף ממחיש זאת בבהירות שאין דומה לה. הוא מתחיל בתמונה מלבבת: "וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בָּנָיו, כִּי בֶן זָקִינִים הוּא לוֹ, וַעֲשָׂה לוֹ כְּתֻנֹת פָּסִים" (בראשית לז, ג). אבל במהירות הכזק מתגלות האהבה והמתנה כמכשלותיו של יוסף. אחיו החלו לתעבו. משסיפר להם את חלומותיו, הוסיפו עוד שנוא אותו. חלומו השני העליב אפילו את אביו. כשהלך לבקר את אחיו הרועים את צאנם הרחק מהבית זממו תחילה להרוג אותו ולבסוף מכרו אותו לעבדות.

בבית אדונו פוטיפר נרמה היה תחילה שהמזל מאיר לו פנים. אבל אז ניסתה אשת פוטיפר לפתותו, ומשסירב למדווחיה האשימה אותו כי ניסה לאונסה ופוטיפר שלח אותו לכלא בלי משפט. נראה היה שהגיע לתחתיתה של שאול התחתיות. נמוך משם אי אפשר ליפול. קרן מפתיעה של תקווה זרחה לו לרגע בכלא. הוא פירש נכונה את חלומו של שכנו בכלא, שר המשקים המורח, וחזה לו שישוחרר וישוב לתפקידו. יוסף ביקש ממנו רק דבר אחד בתמורה: "כִּי אִם זָכַרְתָּנִי אֶתְּךָ פֶּאֶשֶׁר יֵיטֵב לְךָ, וַעֲשֵׂיתָ נָא עִמָּדִי חֶסֶד וְהִזְכַּרְתָּנִי אֶל פְּרֻעָה וְהוֹצֵאתָנִי מִן הַבַּיִת הַזֶּה. כִּי גָנַב גָּנַבְתִּי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים וְגַם פֹּה לֹא עָשִׂיתִי מְאוּמָה כִּי שָׂמוּ אֹתִי בַּבּוֹר" (מ, יד-טו).

הפסוק האחרון בפרשה מצליף בנו כמכת גורל אכזרית: "וְלֹא זָכַר שֵׁר הַמִּשְׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכַּחְהוּ" (שם, כג). נראה כי אבד הסיכוי האחרון של יוסף לצאת לחופשי. הבן האהוב בכתונת הפסים היה לזר חסר-התקווה בבגדי האסיר. זו ההתקרבות הרבה ביותר שהתורה מרשה לעצמה אל רוח הטרגדיה. זהו סיפור ההיכרס של יוסף שהוביל אותו צעד אחד צעד אל הנמזים שלו: היהירות שהוליכה לנפילה. כל דבר טוב שקורה ליוסף מתגלה כמבוא לפגע חדש ובלתי צפוי.

אך הנה עוברות שנתיים, ואצלנו, קוראי פרשת השבוע, עובר שבוע אחד – ולפתע מתברר לנו שכל זה הוביל לעלייה מטאורית. פרעה ממנה את יוסף למשנה למלך מצרים, האימפריה הגדולה בעולם העתיק. הוא מסיר את טבעתו מעל ידו ונותן אותה ליוסף, מלביש אותו בבגדי שש, שם על צווארו רביד זהב ומרכיב אותו במרכבת המשנה אשר לו. יוסף, בן שלושים בלבד, נעשה לאדם השני בעוצמתו בעולם. מבירא עמיקתא הוא המריא לאיגרא רמא. מאפס לגיבור בן לילה.

המאלף באופן מסירתו של סיפור זה בתורה הוא היותו בנוי כך שיוביל אותנו, קוראיו, בכיוון ההפוך בדיוק. פרשת וישב אולי בנויה כטרגדיה יוונית; אך אז באה פרשת מקץ ומראה לנו שהתורה מגלמת השקפת עולם אחרת לגמרי. היהדות אינה אתונה. התורה אינה סופוקלס. מצבו של האדם אינו טרגי במהותו. גיבורים לא נועדו ליפול.

הטעם לכך עקרוני ביותר. ישראל הקדומה ויוון העתיקה, שני מקורות ההשפעה העיקריים של הציוויליזציה המערבית, החזיקו בתפיסות זמן וסיבתיות שונות בתכלית זו מזו. היוונים האמינו במוֹיָה, או באַנְיָה – הגורל העיוור. הם חשבו שהאלים עוֹיֵנִים את בני האדם, או לכל היותר אדישים כלפיהם, ולכן אם הגורל גזר על אדם טרגדיה, אדם זה לא יימלט ממנה. ואילו היהודים האמינו – ועודם מאמינים – כי אלוהים נמצא איתנו במסענו על פני הזמן. לפעמים נדמה לנו שאבדנו, אך אז אנו מגלים, כיוסף, שאלוהים הדריך את צעדינו לכל אורך הדרך.

יוסף נכנס לסיפור עם פגמים ברורים. הוא התפאר במראהו.² הוא הוציא את דיבת אחיו הרעה באוזני אביהם.³ הנרקיסים שלו הוביל ישירות לניסיונות הפיתוי מצד אשת פוטיפר.⁴ אבל הסיפור

שהוא היה חלק ממנו לא היה טרגדיה. בסוף הסיפור, במותו של יוסף בפרק האחרון בספר בראשית, יוסף הוא כבר אדם אחר לגמרי: אדם שסלח לאחיו על הפשע שבצעו נגדו, אדם שהציל חלק שלם מן העולם מרעב ומצמא, האיש שהמסורת היהודית עתידה לכנות יוסף הצדיק.⁵

כל עוד אתם באמצע סיפור חייכם, אל תחשבו שהבנתם אותו. זהו הלקח של יוסף. בהיותו בן עשרים ותשע, יכול היה לחשוב, בצדק גמור מנקודת המבט של הרגע, שחיייו הם כישלון נורא: אחיו שונאים אותו, אביו מבקר אותו, הוא נמכר לעבד, נאסר באשמת שווא, והסיכוי האחרון שלו להשתחרר חלף עם שר המשקים השכחן. אך המחצית השנייה של הסיפור מראה כי חיי יוסף לא היו כאלה כלל, וחלקם הראשון היה מבוא לחלקם האחרון. סיפור חייו היה לסיפור הצלחה חסר תקדים, מבחינה פוליטית וחומרית אבל לא פחות מכך גם מבחינה מוסרית ורוחנית. הוא היה האיש הראשון בהיסטוריה המתועדת שסלח. כשהציל את אזור מצרים מרעב היה לאיש הראשון שהבטחת ה' לאברהם, 'וַיִּבְרָכּוּ כָּךְ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאֲדָמָה' (בראשית יב, ג), התגשמה בו.

מהלך העניינים בפרשת וישב אינו מספק לנו שום רמז לתפנית זו. נקודת המפנה בחיי יוסף הייתה מאורע בלתי-סביר כלל, שאי אפשר היה לחזות אותו – ואשר חולל תמורה רבתי לא רק בחיי יוסף, אלא גם במצבם של המוני אוכלוסין בני הזמן ובמסלול קורותיו של עם ישראל. יד ה' פעלה גם כאשר יוסף סבר שכל בני האדם שהכיר נטשוהו לאנחות.

עינינו נשואות קדימה, אבל אנחנו יכולים לראות את תפקיד ההשגחה העליונה בחיינו רק כשאנו מפנים אותן לאחור. זה פשר

דברי ה' למשה "וְרָאִיתָ אֶת אֲחֵרֶי" (שמות לג, כג): תראה אותי רק לאחר המעשה שעשיתי בחיידך; רק כשתביט לאחור.

סיפור יוסף הוא היפוכו המדויק של המבנה הסיפורי במחזה 'אדיפוס' מאת סופוקלס. כל המאמצים שעשו ליוס ובנו אדיפוס להתחמק מהגורל הטרגי שנמסר באורקל רק קירבו את התגשמותו של גורל זה; ואילו בסיפור יוסף, כל חוליה הנראית בשעת מעשה כמובילה לאסון מתגלה בדיעבד כצעד חיוני להצלת חייו של יוסף וחיי אחרים ולהגשמת חלומותיו.

היהדות היא הפך הטרגדיה. היא אומרת לנו שכל גורל גרוע וכל גזרה רעה יכולים להיבטל (כהכרזתנו בימים הנוראים, "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה") – ולעומת זאת כל הבטחה טובה שנתן לנו ה' סופה הודאי להתקיים.⁶

מכאן נשאב לקח גדול לחיינו: הייאוש אף פעם אינו מוצדק. גם אם מזל־הביש מצלק את חיינו, גם אם הייסורים חותכים בהם, גם אם נראה כי אפסו סיכויי האושר שלנו, עדיין יש לנו תקווה. אולי הפרק הבא בחיינו יהיה מבורך. אולי עוד נהיה, כבכותרת שירו של המשורר וורדסוורת, "מופתעים משמחה".

כל דבר רע שאירע לכם עד כה עשוי להתגלות כהקדמה הכרחית לדברים הטובים העתידים לקרות לכם, מפני שהסבל חיוק אתכם והצלחתכם לשרוד נסכה בכם עוז. זה לימודנו מגיבורי ההתמודדות – מיוסף בפרשתנו עד שורדי השואה בדורותינו – שהוסיפו ללכת והמשיכו להאמין ומיאנו להתייאש וזכו לכתוב פרק חדש, ואחר מאוד, בספר חייהם.

בעיניו של המאמין, קללת היום יכולה להיות תחילתה של ברכת מחר. זו מחשבה שבכוחה לשנות חיים.

1. ג'וזף הלר, גולד שווה זהב, מאנגלית: דוד נגב, תל אביב: זמורה ביתן מודן, 1981, עמ' 64.
2. בראשית רבה פר, ז; וראו רש"י לבראשית לו, ב.
3. בראשית לו, ב; וראו בראשית רבה פר, ז.
4. מדרש תנחומא, וישב ח.
5. תלמוד בבלי, יומא לה ע"ב.
6. תלמוד בבלי, שבת נה ע"א.